První československá pozemková reforma jako faktor zahraniční politiky

Príspevek k málo známému aspektu československo-rakouských vztahů v letech 1918–1938

Václav Horčíčka – Jan Županič

Československo-rakouské vztahy nebyly v meziválečném období bez konfliktů a nedorozumění. Zvláště jejich počátky v letech 1918 a 1919 rozhodně nelze označit za harmonické. Přispěl k tomu samozřejmě již sám způsob, jakým obě republiky vznikly. Zatímco Československo bylo výsledkem několikaleté cílevědomé práce zahraničního i domácího odboje, Rakousko se k samostatnosti dopracovalo zjednodušeně řečeno jaksi mimoděk; v podstatě šlo o výsledek vojenské, hospodářské a politické krize z podzimu 1918. V prvních letech své nezávislé existence pak byly oba takzvané nástupnické státy habsburské monarchie zatíženy zejména sporem o osud německé menšiny v Československu, jejíž představitelé na přelomu října a listopadu 1918 vyjádřili vůli stát se součástí Německého Rakouska.¹ Nejistotu ohledně hranic obou států ukončilo násilné obsazení pohraničních oblastí československými jednotkami a s konečnou platností až Saintgermainská mírová smlouva z 10. září 1919.²

1 Vznikly autonomní provincie Deutschböhmen, Sudetenland, Böhmerwaldgau a Deutschsüdmähren. K vývoji v pohraničí srv. např. LILL, Matthias Franz: *Die Tschechoslowakei in der österreichischen Aussenpolitik der Zwischenkriegszeit (1918–1938): Politische und wirtschaftliche Beziehungen*. München, Sudetendeutsches Archiv 2006, s. 43–64.

2 K mírovým jednáním s Rakouskem srv. KONRÁD, Ota: *Nevyvážené vztahy: Československo a Rakousko 1918–1933*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2012, s. 110–119.

Není cílem této statě analyzovat a komplexně hodnotit vývoj vzájemných československo-rakouských politických a hospodářských vztahů ve sledovaném období. Ostatně důkladně tak v nedávné době učinili Ota Konrád a Matthias Franz Lill. Je však třeba přesto alespoň konstatovat, že po uzavření mírové smlouvy došlo k jejich postupné normalizaci. Významným milníkem na cestě k uklidnění poměru mezi Prahou a Vídní byla takzvaná Lánská smlouva z 16. prosince 1921, kterou oba státy mimo jiné uznaly svou teritoriální integritu. Šlo o významný úspěch československého ministra zahraničí Edvarda Beneše, který v Rakousku vyvolal mnoho protestů. Důležité byly i hospodářské souvislosti smlouvy. Alpská země, která se těžko vypořádávala s důsledky rozdělení Rakousko-Uherska, získala od svého severního souseda půjčku pět set milionů korun, a především byla ukončena její hospodářská blokáda.³

Přes normalizaci hospodářských vztahů mezi oběma státy i nadále existovala sporná témata, kterým se dosud odborná literatura věnovala jen okrajově. Jedním z nich byly důsledky československé pozemkové reformy pro velkostatky, které na území Československa vlastnili Rakušané. Stranou pozornosti je ponechala i již citovaná práce Matthiase Franze Lilla *Československo v rakouské zahraniční politice meziválečné doby (1918–1938)*, která jinak deklaruje zacílení na vzájemné politické i hospodářské vztahy. Je tomu tak přesto, že (jak o tom ještě bude řeč) rakouští velkostatkáři v Československu vlastnili rozsáhlý majetek a boj o jeho záchranu tvořil významnou část agendy rakouského diplomatického zastoupení v Praze.⁴ Cílem této studie je zejména zjistit, jaký význam měly spory o provedení pozemkové reformy z hlediska komplexu československo-rakouských vztahů v meziválečné době. Dále je zapotřebí stanovit, do jaké míry oba státy podřizovaly svůj postup ve věci pozemkové reformy potřebám vlastní zahraniční či zahraničněobchodní politiky. Byla československá ochota korigovat stanovisko k pozemkové reformě na statcích rakouských občanů přímo úměrná snaze o dobré vztahy se sousední zemí? Aby bylo možné na výše uvedené otázky kvalifikovaně odpovědět, bylo nutné je zařadit do širších souvislostí a zaměřit se jak na cíle pozemkové reformy, tak na přístup československých úřadů k zahraničním vlastníkům obecně. To si vyžadovalo provést poměrně rozsáhlý výzkum v domácích a zahraničních archivech, zejména v pražském Národním archivu a Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky a v Rakouském státním archivu (*Österreichisches Staatsarchiv*) ve Vídni.

3 LILL, M. F.: *Die Tschechoslowakei in der österreichischen Aussenpolitik der Zwischenkriegszeit (1918–1938)*, s. 165.

4 Pozemkové reformě na statcích rakouských občanů se detailněji věnovala jediná studie: KUBAČÁK, Antonín: Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky. In: *Vědecké práce Národního zemědělského muzea*, č. 29. Praha, Národní zemědělské muzeum 1991–1992, s. 33–72.

Cíle pozemkové reformy

Pozemková reforma byla zahájena již krátce po převratu, v listopadu 1918, kdy bylo přijato první ze série příslušných legislativních opatření, zákon o obstavení velkostatků.⁵ V dubnu 1919 byl přijat takzvaný záborový zákon, na jehož základě byl zabrán velký pozemkový majetek.⁶ Jeho hranice byla stanovena na sto padesát hektarů zemědělské nebo dvě stě padesát hektarů veškeré půdy. Zabraní ovšem neznamenal, že byl majetek rovnou vyvlastněn, či dokonce zkonfiskován. V podstatě šlo hlavně o to, že stávající vlastník nesměl se svým majetkem bez souhlasu státu volně nakládat, například ho prodat, rozdělit a podobně.⁷ V lednu 1920 pak následoval takzvaný přídělový zákon, který stanovil pravidla přidělování zabrané půdy. V dubnu téhož roku byl přijat zákon náhradový, upravující způsob odškodnění původních vlastníků. Výše náhrady se přitom vypočítávala podle průměrných cen půdy z let 1913 až 1915, čímž byli velkostatkáři – zvláště ti s rozlohou nad tisíc hektarů, kterým se náhrada ještě dále snižovala – významně poškozeni.⁸ V závěrečném období války totiž ceny půdy dále rostly. Vedle toho byly v rámci pozemkové reformy přijaty některé další zákony.⁹

Nemalý význam mělo zrušení fideikomisů,¹⁰ které komplikovaly provedení pozemkové reformy. V Československu byly fideikomisy úředně zrušeny zákonem č. 179/1924 Sb. z 3. července 1924,¹¹ zažitá tradice a snaha o zachování společenských pozic ovšem vedly některé rody k uzavírání dohod, které *de facto* fideikomisní nástupnictví opět zaváděly. Například již v roce 1925, tedy krátce po vydání zmíněného zákona, přistoupili členové častolovické linie hraběcího rodu Sternbergů k uzavření zvláštní rodinné dohody o závazku fideikomisní substituce na východočeských

5 Zákon č. 32 ze dne 9. listopadu 1918 o obstavení velkostatků. In: epravo.cz [online]. © 1999–2019 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=818&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

6 Zákon o zabrání velkého majetku pozemkového, č. 215/1919 Sb. In: beck-online.cz [online]. [Cit. 2019-11-10.] Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzge4v6mrrguxhazrrhbsc2my>.

7 Viz RYCHLÍK, Jan: Pozemková reforma v Československu v letech 1919–1938. In: *Vědecké práce Zemědělského muzea*, č. 27. Praha, Zemědělské muzeum 1987–1988, s. 127–148.

8 Zákon č. 329 ze dne 8. dubna 1920 o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (zákon náhradový). In: epravo.cz [online]. © 1999–2019 [cit. 2019-11-10]. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1910&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

9 Viz HORÁK, Ondřej: *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním: Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha, Libri 2010, s. 75–85.

10 Fideikomis neboli svěřenství byla právní norma, která zakládala dědickou nedílnost jmění většinou nemovitého a někdy i movitého majetku. Stanovovala též pravidla přechodu tohoto majetku na určené potomky rodu.

11 Částka 179: Zákon ze dne 3. července 1924 o zrušení svěřenectví. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého: Ročník 1924* [online]. [Cit. 2019-10-11.] Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1924/089-1924.pdf>.

velkostatkách Častolovice a Zásmuky. Ta stanovovala výlučně mužské nástupnictví v držení těchto dominií, která nadále měla zůstat hlavní základnou rodu.¹²

Cílem pozemkové reformy bylo ovlivnit sociální složení venkova a současně podpořit český a slovenský nacionální element v mnohonárodnostním československém státě. Velmi ji propagovala Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci), zejména její liberální křídlo, vedené předsedou strany Antonínem Švehlou.¹³ Na jednu stranu šlo tedy o to utišit hlad bezzemků po půdě, přičemž značnou roli zde sehrála i světová válka a nedostatek potravin. Bylo též třeba zabezpečit válečné navrátilce, invalidy a vdovy.¹⁴ Na stranu druhou se nová moc snažila posílit v republice český živel. Jak uvádí současná česká odborná literatura: „V přidělovém řízení při parcelaci velkostatků v jazykově smíšených oblastech přišli němečtí žadatelé s výjimkou výkupu dlouhodobých pachtů většinou zkrátka.“¹⁵

V této souvislosti je třeba konstatovat, že pozemková reforma byla v meziválečném období s různou intenzitou prováděna i v dalších zemích střední a východní Evropy. Zatímco zejména v Maďarsku byl její průběh mírnější než v Československu, například v Pobaltí byl naopak velmi restriktivní s cílem podpořit konstitutivní národy (Estonci či Lotyšé). Výsledkem byla likvidace velkostatků vlastněných zejména takzvanými Baltskými Němci. Určité protiněmecké ostrí měla i reforma v Polsku.¹⁶

Rakouští vlastníci a uplatňování reformy vůči zahraničním občanům

Pozemková reforma zasáhla také zahraniční vlastníky velkostatků. Nečetná odborná literatura uvádí, že cizincům patřilo v době vzniku Československé republiky asi jednadvacet procent veškeré půdy.¹⁷ Rakušané tvořili vedle vlastníků řííšsko-německých a maďarských nejvýznamnější vlastnickou skupinu.¹⁸ Podle seznamu,

12 Viz POKLUDA, Zdeněk: *Moravští Šternberkové: Panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 241–243. Originál dohody je uložen ve Státním okresním archivu Rychnov nad Kněžnou, fond (f.) Okresní soud Kostelec nad Orlicí, signatura (sign.) D 163/37. V důsledku turbulentních změn a konfiskací po nástupu komunistů k moci roku 1948 upadla tato dohoda (a snad i další podobné) v zapomenutí a v restitučních řízeních již nebyly brány v úvahu.

13 Viz SLEZÁK, Lubomír: Tvůrci, kritikové a odpůrci pozemkové reformy. In: *Moderní dějiny: Sborník k dějinám 19. a 20. století*, sv. 1. Praha, Historický ústav AV ČR 1993, s. 197–215.

14 Viz PUTTKAMER, Joachim von: Die Tschechoslowakische Bodenreform von 1919: Soziale Umgestaltung als Fundament der Republik. In: *Bohemia*, roč. 46, č. 2 (2005), s. 315–342.

15 JANČÍK, Drahomír: Pozemková reforma – nástroj nacionálního rozdělení půdního fondu. In: JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (ed.): *Nacionalismus zvaný hospodářský: Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha, Dokořán 2011, s. 327.

16 Srv. BEREND, Ivan T.: *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*. Berkeley, University of California Press 1998, s. 288–294.

17 KUBAČÁK, A.: Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky (viz pozn. 4).

18 Například řííšským Němcům patřilo téměř 378 tisíc hektarů československé půdy (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Berlín (dále PAAA), f. Gesandtschaft Prag, karton (k.) 101,

který rakouskému vyslanectví v Praze předal v listopadu 1924 reprezentant rakouských velkostatkářů v Československu Albrecht hrabě Zedwitz, šlo o více než pět desítek fyzických a právnických osob, jejichž pozemkový majetek dosahoval rozlohy téměř 195 tisíc hektarů půdy. Většinou se jednalo o lesy, jen necelých sedmdesát devět tisíc hektarů tvořila orná půda.¹⁹ Mezi vlastníky dominovali aristokraté (jejichž tituly i přes oficiálně zrušené šlechtictví zde uvádíme), vyskytovaly se však mezi nimi také osoby občanského původu, církevní instituce či obce. Největšími velkostatkáři s rakouským občanstvím byli Alfred kníže Windischgrätz se zhruba třiadvaceti tisíci hektary půdy v západních a jižních Čechách a částečně též na Slovensku (především Kladruby, Tachov, Štěkeň a Trstín na Slovensku), dále Karl Josef kníže Trauttmansdorff se sedmnácti tisíci hektary v jihozápadních a severovýchodních Čechách (především Horšovský Týn/Bischofteinitz a Jičín-Kumburk) a Johann Josef hrabě Herberstein-Proskau s více než třinácti tisíci hektary v severních a jižních Čechách a na jižní Moravě (Libochovice, Nepomyšl, Vlachovo Březí a Dolní Kounice).

Půdu o rozloze mezi pěti a deseti tisíci hektary pak vlastnilo několik dalších významných aristokratických rodů zaniklé podunajské monarchie s rakouským občanstvím. Například Hartigové drželi severočeský velkostatek Mimoň-Vartenberk,²⁰ rod Dietrichstein-Mensdorff-Pouilly pak jihomoravský velkostatek Mikulov. Mezi významnými vlastníky velkostatků byly i přední politické osobnosti minulé éry. Bývalý předlitavský ministerský předseda Heinrich hrabě Clam-Martinic spravoval velkostatek Smečno ve středních Čechách (asi šest tisíc hektarů), bývalý rakousko-uherský ministr zahraničních věcí Ottokar hrabě Czernin pak Vinoř u Prahy (asi patnáct set hektarů).

Karl Josef, V. kníže Trauttmansdorff (1897–1976) s rodinou. Tento příslušník knížecí linie rodu pocházejícího ze Štýrska byl posledním majitelem velkostatků Horšovský Týn a Jičín (foto Státní oblastní archiv v Plzni, fond Rodinný archiv Trauttmansdorffů)

Liste der durch die Bodenreform betroffenen reichsdeutschen Grossgrundbesitzer in der Tschechoslowakei).

19 Österreichisches Staatsarchiv, Vídeň (dále ÖStA), Archiv der Republik, Wien, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (dále AdR/Auswärtiges), f. Gesandtschafts- und Konsulatsarchive, Gesandtschaft Prag (dále Gesandtschaft Prag), k. 61, dopis Albrechta hraběte Zedwitze rakouskému vyslanci v ČSR Ferdinandu Markovi z listopadu 1924, Grossgrundbesitzer österreichischer Staatsangehörigkeit in der Tschechoslowakei.

20 Od roku 1946 Stráž pod Ralskem.

Kromě aristokratů a politických veličin se mezi rakouskými statkáři v českých zemích vyskytovali také příslušníci nové šlechty, často z kruhů podnikatelské elity monarchie. Uvedme alespoň nejznámější z nich. Potomek slavného bankéřského a podnikatelského rodu Alphonse Maier svobodný pán von Rothschild vlastnil slezské Šilheřovice (více než tři tisíce hektarů) a jeho bratr Louis Nathaniel nedaleký Dolní Benešov (více než dva tisíce hektarů). Wilhelm rytíř von Gutmann, původem z rodiny, která po několik generací ovládala značnou část těžby uhlí a výroby železa a oceli na Ostravsku, současně držel velkostatek Tovačov na střední Moravě (více než tři a půl tisíce hektarů). Ocelářský magnát Paul Eduard rytíř von Schoeller zakoupil na sklonku 19. století velkostatek Račice na Vyškovsku (více než tři tisíce hektarů).

Bývalí šlechtici a ostatní vlastníci půdy s rakouskou státní příslušností očekávali, že se za jejich práva zasadí Rakouská republika. Její vztahy s Československem však byly, jak již bylo uvedeno, v prvním roce samostatné existence obou států napjaté a uvolnění přineslo až uzavření Saintgermainské mírové smlouvy v září 1919. Ke zlepšení vztahů přispěla v lednu 1920 návštěva rakouského spolkového kancléře Karla Rennera v Praze. K normalizaci vzájemných vztahů tehdy Vídeň nutily přednostně její hospodářské zájmy, zejména se snažila zajistit si dodávky uhlí z Československa.²¹ Vytvořily se tak předpoklady pro diskusi o pozemkové reformě, manévrovací prostor rakouské vlády však i v dalších letech omezovala hospodářská závislost alpské republiky na Československu.

Jistou výhodou z pohledu Vídně bylo, že se v obdobné situaci jako Rakušané nacházeli i občané řady jiných států. Není zde dostatek prostoru zabývat se tímto aspektem pozemkové reformy obsáhleji, přesto je však nutné věnovat mu jistou pozornost. Je zřejmé, že Praha postupovala vstřícně zejména vůči občanům států Dohody. Například britské vyslanectví v Praze velmi čile v těchto případech intervenovalo a vymohlo poddaným Jeho královského Veličenstva velkorysé provedení pozemkové reformy, především co do náhrad za vyvlastněný majetek. Pokud šlo o příslušníky spojeneckých států, Státní pozemkový úřad (SPÚ) přiznával, že „od počátku [provádění reformy] byl si vědom potřeby neb taktičnosti toho, aby byl brán na ně zřetel“.²²

Ale i ve vztahu k Německu byla československá vláda ochotna ke koncesím. Obávala se totiž žalob německých občanů u československo-německého smíšeného rozhodčího soudu, který byl zřízen na základě článku 304 Versailleské mírové smlouvy. Přistoupila proto koncem dvacátých let na separátní jednání s německou vládou o vyřešení pozemkové reformy, přičemž ústupky činila zejména při poskytování náhrad za vyvlastněnou a státem převzatou půdu.²³ Současně Praha projevila ochotu

21 Viz KONRÁD, O.: *Nevyvážené vztahy*, s. 121–142 (viz pozn. 2).

22 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky*, Praha (dále AMZV ČR), f. VI. sekce – právní 1918–1945, k. 505, dopis předsedy SPÚ Karla Viškovského právní sekci ministerstva zahraničních věcí z 12.10.1921.

23 V lednu 1929 uzavřeli pověřenci zástupci Německa (Alfred Lenhard) a Československa (Antonín Hobza) u smíšeného rozhodčího soudu v Ženevě neformální dohodu o smírném řešení sporu o provedení pozemkové reformy na statcích říšskoněmeckých občanů (viz PAAA, f. Gesandtschaft Prag, k. 102, dohoda Hobza–Lenhard z 29.1.1929).

snížit majetkové dávky vyměřené říšskoněmeckým občanům, které německá vláda ve spojení s pozemkovou reformou považovala za faktickou konfiskaci majetku.²⁴ Berlín přitom uznával, že Československo má právo vyvlastnit pozemkový majetek cizinců, požadoval však za něj, podobně jako například britská vláda, přiměřenou náhradu.²⁵ Ochotu německé vlády dohodnout se s Prahou na kompromisu podporovaly její pochyby, zda žaloby německých občanů u smíšeného soudu mají naději na úspěch. Říšské ministerstvo zahraničních věcí nechtělo kvůli pozemkové reformě vyvolat zásadní spor a obávalo se, že by Československo záležitost předalo Radě Společnosti národů.²⁶ Otevřel se tak prostor pro smírné vyřešení problému.

Ale ani pozice Prahy při uplatňování pozemkové reformy na cizince nebyla neotřesitelná. Nejistota československých úřadů, zda je možné reformu beze zbytku v cizině obhájit, je zjevná především z jejich materiálů určených pro vnitřní potřebu. Dokonce i agrárníky ovládané ministerstvo financí zpochybňovalo na podzim 1919 výpočet náhrady podle cen půdy v letech 1913 až 1915 a upozorňovalo, že dávka z majetku se vypočítává z aktuálních cen.²⁷ Státní pozemkový úřad, pověřený provedením reformy, varoval v listopadu 1924 ministerstvo zemědělství, že spolu s Černínským palácem čelí „pochybnostem ciziny o správnosti principů naší pozemkové reformy“. Interně pak připouštěl, že některé výtky jsou oprávněné. Uznával například, že přejímací ceny (náhrady) jsou nízké, a měl i pochybnosti o odkladech při vyplácení náhrad (část pohledávky se zaznamenala v takzvané náhradové knize, byla zúročena a postupně splácena). „Obtížně, ale přece“ je bylo možné podle úřadu vysvětlit poukazem na skutečnost, že ceny půdy po válce opět poklesly a že se majitelé velkostatků díky válečné inflaci snadno zbavili všech dluhů. Ještě diskutabilnější byla z pohledu Státního pozemkového úřadu vymáhaná dávka z majetku a z přírůstku na majetku – za týž majetek, který měl být státem vlastníku odebrán. Vlastník navíc musel platit hned a hotově, zatímco stát za půdu platil většinou v delší lhůtě prostřednictvím náhradové banky. Úřad uznával, že dávkou zatížený majetek „v době splatnosti dávky někdy již neexistuje“, což podle jeho názoru nebylo možné „nijak vysvětliti a nijak odůvodniti“.²⁸

Přednosta odboru pro mezinárodní právní styky na československém ministerstvu spravedlnosti Emil Spira sice v polovině dvacátých let soudil, že právní situace je

24 Šlo o dávku z majetku a o dávku z přírůstku na majetku.

25 AMZV ČR, f. VI. sekce – právní 1918–1945, k. 181, Memorandum o pozemkové reformě na majetku německých státních příslušníků, 8.2.1938 (dokument vypracoval úředník Vondruška ze Státního pozemkového úřadu).

26 PAAA, f. RZ 206 (Politische Abteilung – Tschechoslowakei), mikrofiš R 30523, dopis Říšského ministerstva zahraničí německému vyslanci v Praze Walteru Kochovi z 28.10.1927. Německá diplomacie v uvedeném dokumentu varovala před vyvoláním „těžkého konfliktu, jenž by mohl jedním rázem zničit výsledek politiky, kterou vůči Československu léta konsekventně zastáváme“.

27 AMZV ČR, f. II. sekce – politická, k. 578, zápis z 1. meziministerské porady o zákonu o náhradě, 4.11.1919.

28 Státní oblastní archiv Třeboň (dále jen SOA Třeboň), oddělení Český Krumlov, f. Schwarzenberské ústřední ředitelství Hluboká nad Vltavou 1905–1944, k. 91, dopis předsedy SPÚ Karla Viškovského ministerstvu zemědělství z 11.11.1924 (přísně důvěrné).

pro Prahu příznivá, upozorňoval však na „různé okolnosti“, které přály spíše zahraničním vlastníkům půdy. Zmiňoval mimo jiné publicistickou kampaň vedenou proti pozemkové reformě v zahraničí a obavy měl i z verdiktů smíšených rozhodčích soudů. Ty byly tříčlenné, oba státy ve při vysílaly jednoho zástupce a rozhodnutí pak záleželo v podstatě na jediné osobě, tedy na předsedovi soudu, vybíraném zpravidla z řad právních specialistů z neutrálních zemí. Například v případě československo-německého soudu považoval Spira jeho předsedu, Švýcara Roberta Fazyho za nakloněného Německu.²⁹

Právě vyšší náhrad za vyvlastněnou půdu ve spojení s majetkovými dávkami cizí vlády kritizovaly nejvíce. Šlo ovšem o komplikovaný problém. Na jednu stranu totiž Státní pozemkový úřad v roce 1924 přiznával, že skutečná, tržní cena vyvlastňovaných velkostatků je dvakrát až třikrát vyšší než přiznaná náhrada. Upozorňoval však zároveň na to, že velkostatky byly před válkou silně zadluženy, a vyvozoval z toho, že kdyby nebylo pozemkové reformy, došlo by po válce k jejich masivním odprodejům a tržní ceny by byly výrazně nižší.³⁰

Postup rakouských pozemkových vlastníků a Vídně

Ovlivnit výši náhrad a eventuálně i rozsah pozemkové reformy se s různým úspěchem pokoušeli vyslanci všech zainteresovaných států. Činil tak i rakouský vyslanec Ferdinand Marek.³¹ Na situaci Rakušanů nahlížel však dosti skepticky. Své nadřízené na jaře 1922 upozorňoval, že vítězné mocnosti nechtějí v Praze postupovat společně s poraženými státy. Zatímco ale „říšskoněmečtí státní příslušníci mohou počítat s tím, že se jim dostane nejlepšího zacházení, rakouští a maďarští státní příslušníci musí v každém případě předpokládat, že budou při provádění pozemkové reformy odybyti nejhorším možným způsobem“.³²

Vyslancova skepse vycházela z jeho realistického hodnocení možností rakouské diplomacie dostat Prahu pod tlak. Slabost poválečnou krizí zmítaného Rakouska byla zjevná, ale jen málokterí Rakušané měli k dispozici jinou schůdnou alternativu než se spoléhat na Markovu pomoc. Výjimkou byli bratři Richard a Georg Geymüllerové,

29 AMZV ČR, f. VI. sekce – právní 1918–1945, k. 189, dopis Emila Spiry ministru zahraničních věcí Edvardu Benešovi ze 7.12.1925.

30 *Tamtéž*, k. 187, posudek odhadního odboru SPÚ z 21.8.1924.

31 Marek v Praze působil od ledna 1919 jako *chargé d'affaires* (*Geschäftsträger*), od 11. dubna 1922 pak až do března 1938 jako vyslanec (viz Die Geschichte der österreichischen Botschaft in Prag und die Botschaftsgebäude. In: Österreichische Botschaft Prag [online]. [Cit. 019-11-12.] Dostupné z: <https://www.bmeia.gv.at/oeb-prag/ueber-uns/die-botschaftsgebäude>). K osobnosti Ferdinanda Marka viz např. KÁRNÍK, Zdeněk: Fenomén Marek: Nad osudy rakouského diplomata úzce spojeného s životem první republiky. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*. (Řada C, č. 7.) Opava, Slezská univerzita 2007, s. 425–434.

32 *ÖstA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 61, dopis vyslance Ferdinanda Marka rakouskému Spolkovému ministerstvu zahraničí ze 4.5.1922.

vlastníci velkostatku Kamenice nad Lipou o rozloze zhruba pět a půl tisíce hektarů. Rodina pocházela ze švýcarské Basileje, kde stále držela domovské právo. Na přelomu 18. a 19. století se předkové baronů Geymüllerů usadili ve Vídni, kde vybudovali významný bankovní dům. Po první světové válce se Geymüllerové správně rozhodli vsadit vše na Švýcarsko a vzdali se rakouského občanství.³³

Specifickým případem bylo také provedení pozemkové reformy na velkostatku Hořovice o rozloze zhruba jedenáct tisíc hektarů. Jeho vlastníkem byl Heinrich hrabě Schaumburg, kníže von Hanau, potomek posledního hesenského kurfiřta Friedricha Wilhelma I. Hrabě byl sice říšskoněmeckým občanem, na sklonku roku 1923 však získal rakouské občanství. Byl prý na rozdíl od Geymüllerů přesvědčen, že rakouský vyslanec Marek bude lépe hájit zájmy velkostatkářů než německý vyslanec Walter Koch. V roce 1926 však svůj postoj přehodnotil a po Vídni požadoval, aby prohlásila, že nikdy nebyl rakouským občanem, protože nepředložil potvrzení o propuštění z říšského občanství. Důvodem tohoto obratu v přístupu knížeti prý byla skutečnost, že na rozdíl od Německa nebyl mezi Rakouskem a Československem zřízen smíšený smírčí soud.³⁴ Schaumburg tedy doufal, že by se za pomoci německo-československého smíšeného smírčího soudu mohl pozemkové reformě účinněji bránit, a to zejména proti chystané lesní reformě. Aniž bychom zabíhali do přílišných podrobností, je možné říci, že se knížeti jeho postup vyplatil, když získal značnou slevu na daních.³⁵

Úvahy knížete von Hanau nebyly mezi rakouskými velkostatkáři ojedinělé. Obranu proti pozemkové reformě chtěli vést u mezinárodních soudů, jak to dělali právě němečtí vlastníci velkostatků. Zvláště významná byla v této souvislosti žaloba, kterou

Rakouský diplomat českého původu Ferdinand Marek (1881–1947) byl téměř po celou dobu první republiky diplomatickým zástupcem (od roku 1922 vyslancem) Vídne v Praze. Po válce byl na základě nepravdivého obvinění ze spolupráce s gestapem zatčen sovětskou kontraspionáží a zemřel v moskevské věznici (biblio.hiu.cas.cz)

33 Schweizerisches Bundesarchiv (Bern), Bestand E 2001 C, Akzession 1000/1531, Behältnis 97, dopis advokáta Felixe Knolla Švýcarskému politickému departementu (Eidgenössisches Politisches Departement) z 3.12.1924. Šlo o „vyvázání z rakouského státního svazku“ (Ausbürgerung aus dem österreichischen Staatsverbande).

34 ŮStA, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 63, list anonymního pisatele ze 17.3.1926.

35 AMZV ČR, f. VI. sekce – právní 1918–1945, k. 186, Informace pro p. ministra Dra Beneše, 18.4.1931.

v roce 1924 podal říšskoněmecký občan Albert Maria Lamoral kníže Thurn-Taxis u německo-československého smíšeného rozhodčího soudu se sídlem v Ženevě.³⁶

Rakouští vlastníci ve snaze vynutit si zřízení československo-rakouského smíšeného soudu rakouské vládě argumentovali zejména ustanoveními Saintgermainské mírové smlouvy. V článku 267 se totiž pravilo, že nemovitý majetek a další aktiva rakouských občanů „budou vráceny oprávněným, jsouce zproštěny všech opatření toho druhu nebo jakéhokoli jiného opatření, učiněného o nakládání, vnučené správě nebo sekvestraci od 3. listopadu 1918 až do té doby, kdy tato smlouva nabude působnosti“. Šestý oddíl desáté části (články 256 a 257) mírové smlouvy pak předpokládal zřízení smíšeného soudního dvora, který měl řešit spory mezi spojenci a přidruženými mocnostmi na straně jedné a Rakouskem na straně druhé. Nemělo jít ovšem o jeden soud pro všechny zainteresované mocnosti, ale o více tribunálů fungujících na bilaterální mezistátní bázi.³⁷ Otázka ale byla, zda je pro Rakousko výhodné soud zřídit a obrátit se na něj ve věci československé pozemkové reformy.

Bruno Helbig, jednatel Svazu německých velkostatkářů v Československé republice (*Verband der deutschen Grossgrundbesitzer in der Tschechoslowakischen Republik*), významného zájmového uskupení, a současně známý pražský advokát, na tuto otázku odpovídal kladně. Argumentoval přitom například postupem maďarské vlády, která se zřízením smíšeného soudu souhlasila již v roce 1921, díky čemuž mohli maďarští občané jen do roku 1927 soudu předložit zhruba devadesát žalob na způsob provádění pozemkové reformy. Odkazoval i na průběh maďarsko-rumunského sporu o realizaci pozemkové reformy v Rumunsku. Přiznával sice, že původně nebylo jisté, zda se smíšené soudy neprohlásí nekompetentními, jak to požadovala například rumunská vláda, projednávání jednotlivých kauz však naznačovalo, že by ani Rakušané nemuseli být bez vyhlídek na úspěch. Svědčil o tom například fakt, že se maďarsko-rumunský smíšený soudní dvůr prohlásil ve sporu o provedení pozemkové reformy příslušným.³⁸ Dále bral Helbig v úvahu dodnes v odborné literatuře uváděnou kauzu továrny v Chořově v Horním Slezsku. Šlo o německý majetek, včetně pozemkového, vyvlastněný Polskem v roce 1922. Ve sporu dal Stálý soudní dvůr mezinárodní spravedlnosti se sídlem v Haagu za pravdu Německu a přiznal vlastníkům továrny právo na plnou náhradu škody.³⁹ Helbig se správně domníval,

36 *Tamtéž*, k. 187, stížnost Alberta Marii Lamorala knížete Thurn-Taxis z 28.5.1924.

37 Saintgermainská mírová smlouva (velká). In: Wikisource.org [online]. [Cit. 2019-11-12.] Dostupné z: [https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainská_mírová_smlouva_\(velká\)](https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainská_mírová_smlouva_(velká)).

38 Československý státní zástupce u smíšených soudů, známý právní expert profesor Antonín Hobza ovšem tvrdil, že to nebude mít vliv na průběh sporů s občany jiných států (*AMZV ČR*, f. VI. sekce – právní 1918–1945, k. 189, dopis Antonína Hobzy (v jeho zastoupení Antonína Koukala) prezidiu SPÚ z 1.3.1927).

39 Rozsudek Stálého soudního dvora mezinárodní spravedlnosti v Haagu ze dne 25.5.1926 viz Case concerning certain German interests in Polish Upper Silesia (The Merits). In: worldcourts [online]. [Cit. 2019-11-12.] Dostupné z: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1926.05.25_silesia.htm; rozsudek Stálého soudního dvora mezinárodní spravedlnosti v Haagu ze dne 13.9.1928 viz The Factory At Chorzow (Claim for Indemnity) (The Merits). In: worldcourts [online]. [Cit. 2019-11-12.] Dostupné z: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.09.13_chorzow1.htm.

že z výše uvedených důvodů se bude Československo chtít vyhnout projednávání svého postupu při provádění pozemkové reformy u smíšených soudů a ve vztahu k Německu bude ochotno přistoupit na dohodu.⁴⁰ Doporučoval proto co nejdříve zřídit i rakousko-československý smíšený soud.⁴¹

Vídeň nyní musela zvážit, zda má spory spojené s prováděním pozemkové reformy internacionalizovat. Katalog stížností se začal zaplňovat již v roce 1919, kdy československý stát zahájil akce dotýkající se majetku rakouských občanů. Až do konce roku 1920 ale šlo jen o jednotlivé případy. Velkou pozornost v úvodní fázi vzbudil případ majitele panství Pardubice, průmyslníka Richarda svobodného pána Drascheho von Wartinberg. Na jeho velkostatek o rozsahu zhruba šest a půl tisíce hektarů totiž byla v prosinci 1919 uvalena kvůli údajně špatnému hospodaření vnucená správa.⁴² Podnětem se stala interpelace poslanců Národního shromáždění na ministra zemědělství, ve které se tvrdilo, že Drasche velkostatek urychleně rozprodává.⁴³ Rakouské diplomatické zastupitelství se již v listopadu 1919 obrátilo na československé ministerstvo zahraničí se stížností, že postup československých úřadů údajně odporuje článku 267 Saintgermainské mírové smlouvy.⁴⁴ Praha tento názor odmítla s argumentem, že se výše uvedený článek vztahuje jen na „ta opatření, která byla vůči příslušníkům nepřátelských států zavedena na základě práva retorze“,⁴⁵ a nikoli na případy související s pozemkovou reformou.

Toto stanovisko pak Československo zastávalo i v následujících letech. Postoj Vídně naopak prošel dynamičtějším vývojem. Drascheho majetek byl sice nakonec prodán za zprostředkování Moravské agrární a průmyslové banky a případ zmizel z agendy vzájemných vztahů,⁴⁶ rozdílné názory na praxi pozemkové reformy však trvaly i nadále. Vyslanec Marek si uvědomoval politické souvislosti reformy, zejména

40 Jednání v tomto směru se mezi Německem a Československem vedla nejpozději od jara 1928 (viz AMZV ČR, f. VI. sekce – právní 1918–1945, k. 182, Jednání se státním zástupcem německým u smíšeného soudu, 11.–16.4.1928).

41 ŮStA, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 64, expozé Bruna Helbiga z 12.9.1927.

42 *Tamtěž*, dopis Richarda svobodného pána Drascheho von Wartinberg rakouskému *chargé d'affaires* v Praze Ferdinandu Markovi z 29.12.1919.

43 Tisk 1879: Dotaz členů Národního shromáždění Vladimíra Drobného, Frant. Zemínové, J. Srnce a soudruhů na ministra zemědělství o rozprodávání velkostatku bývalého barona Drascheho na Pardubicku. In: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. Národní shromáždění Republiky československé 1918–1920, Tisky, 18.11.1919 [cit. 2019-11-12]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1879_00.htm.

44 ŮStA, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 64, dopis rakouského *chargé d'affaires* v Praze Ferdinanda Marka ministerstvu zahraničních věcí z 20.11.1919.

45 SCHILLING, Petr: *Omezení mezinárodního obchodu jako sankce za porušení mezinárodního práva*. Bakalářská práce, obhájená na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v roce 2017, s. 23 n. „Retorze (odveta) je individuálním nátlakovým opatřením faktické povahy, neboť způsobuje újmu státu, který se dopustil protiprávního aktu... V praxi bývají retorzní opatření realizována různorodě. Mohou spočívat například v přerušení vyjednávání o smlouvě, kterou donucovaný stát považuje za důležitou, nebo v odvolání plánované návštěvy vysokého představitele, např. vlády v donucovaném státu.“ (*Tamtěž*.)

46 ŮStA, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 61, dopis *chargé d'affaires* Ferdinanda Marka rakouskému Spolkovému ministerstvu zahraničí z 24.2.1921.

snahu Prahy omezit vliv domácích bolševiků, kteří byli zvláště na jaře a v létě 1920 v souvislosti s probíhající rusko-polskou válkou politicky na vzestupu.⁴⁷ Současně ale upozorňoval ministerstvo zahraničí své země na čechizační tendence reformy. Hrozilo podle něj nebezpečí, že „by majetek rakouských státních příslušníků padl z nacionalistických důvodů stejně jako pohraniční lesy za obět veřejnému mínění“.⁴⁸

Své stanovisko precizovala rakouská vláda v obsáhlé nótě předané v květnu 1921 československému ministerstvu zahraničních věcí. S odvoláním na Saintgermainskou mírovou smlouvu prohlašovala, že „zemědělské zákonodárství přestalo být čistě vnitrostátní záležitostí“, a dovozovala, že záborový zákon, který v článku 9 skutečně předpokládal konfiskaci majetku „příslušníků nepřátelských států“ bez náhrady, odporuje mírové smlouvě. Nešlo jen o ochranu jejich majetku, ale i o rovnost všech nástupnických států rakousko-uherské monarchie, deklarovanou vítěznými velmocemi v takzvané doprovodné nótě z 2. září 1919.⁴⁹ S poukazem na Drascheho a další obdobné případy pak vídeňská vláda žádala, aby československé úřady zastavily pozemkovou reformu na statcích rakouských občanů a vrátily jim již vyvlastněný majetek. V opačném případě jim mělo být poskytnuto plné odškodnění.⁵⁰

Ministr zahraničních věcí Edvard Beneš byl sice ochoten ke koncesím, nehodlal však prosazovat výraznější omezení reformy na statcích cizinců. V červenci 1921 vyslanci Markovi řekl, že se vůči Rakušanům bude postupovat stejně jako vůči britským či francouzským občanům. Doporučoval, aby se rakouští občané se Státním pozemkovým úřadem dohodli po dobrém, a slíbil „vykonat v tomto ohledu i určitý politický tlak“.⁵¹ Soukromě se ale Marek domníval, že by se Praze mohlo podařit prokázat, že pozemková reforma neodporuje mírové smlouvě, což by výrazně oslabilo jeho možnosti intervenovat.⁵² Není divu, že právě k tomu směřoval ve svém vyjádření k rakouské nótě Státní pozemkový úřad, když podobně jako Beneš trval na stanovisku, že se pozemková reforma provádí stejně na statcích československých občanů i cizinců. Upozorňoval také, že záborový zákon sice připouští vyvlastnění příslušníků nepřátelských států bez náhrady, ale jen pokud to nebude v rozporu s mírovými smlouvami, a vyvracel tak argumenty rakouské vlády.⁵³ V tomto smyslu pak Praha zaslala rakouskému diplomatickému zastupitelství oficiální odpověď

47 Tamtéž.

48 Tamtéž, dopis *chargé d'affaires* Ferdinanda Marka Spolkovému ministerstvu zahraničí z 2.3.1922.

49 *Der Staatsvertrag von St. Germain samt Begleitnote vom 2. September 1919 und einem alphabetischen Nachschlageverzeichnis*. Wien, Druck und Verlag der österreichischen Staatsdruckerei 1919.

50 *Národní archiv*, Praha (dále NA), f. 705 (Státní pozemkový úřad – spisy všeobecné), k. 334, nóta rakouského diplomatického zastupitelství v Praze československému ministerstvu zahraničí z 31.5.1921.

51 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 61, dopis *chargé d'affaires* Ferdinanda Marka Spolkovému ministerstvu zahraničí z 5.7.1921.

52 Tamtéž, interní přípis *chargé d'affaires* Ferdinanda Marka z 30.8.1921.

53 *AMZV ČR*, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 505, dopis SPÚ ministerstvu zahraničních věcí z 31.12.1921.

na jeho nótu.⁵⁴ Československým úřadům však bylo i přesto jasné, že jejich pozice není právně nezpochybnitelná. Státnímu pozemkovému úřadu proto ministerstvo zahraničí interně sdělilo, že je třeba vyjít zahraničním vlastníkům „v mezích zákona“ co nejvíce vstříc.⁵⁵

V následujících měsících se rakouská diplomacie omezovala jen na intervence v jednotlivých případech aplikace pozemkové reformy.⁵⁶ Hodně se diskutovalo například o postupu vůči bývalým císařským ministrům Heinrichu Clam-Martiničovi a Ottokaru Czerninovi. Oba nakonec o své velkostatky přišli, přičemž vyplacená finanční náhrada neodpovídala ani zdaleka jejich skutečné hodnotě.⁵⁷ Nic na tom nezměnily ani Markovy přímluvy na ministerstvu zahraničí. Na Clam-Martiničův majetek byla již v roce 1919 uvalena nucená správa, Czerninovi bylo o něco později sděleno, že se reforma dotkne celého jeho velkostatku s výjimkou zákonného minima sto padesáti hektarů zemědělské půdy, respektive dvou set padesáti hektarů veškeré půdy.⁵⁸ Oba velkostatky ovšem ležely blízko Prahy, a zejména Czerninova Vinoř přicházela v úvahu pro rozšíření československého hlavního města.⁵⁹ Velkostatky v okolí

Alfred August, III. kníže Windischgrätz (1851–1927) byl jako majitel velkostatků Tachov, Kladruby a Štěkeň největším rakouským pozemkovým vlastníkem v českých zemích. V letech 1893–1895 byl rakouským ministerským předsedou a poté až do konce monarchie prezidentem Panské sněmovny (repro Österreichische Illustrierte Zeitung, 11. dubna 1897)

54 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 61, dopis *chargé d'affaires* Ferdinanda Marka Spolkovému ministerstvu zahraničí z 19.9.1921.

55 *NA*, f. 705, k. 334, dopis ministerstva zahraničních věcí Státnímu pozemkovému úřadu z 23.9.1921.

56 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 61, dopis vyslance Ferdinanda Marka Spolkovému ministerstvu zahraničí ze 6.9.1922.

57 Viz LUSTIG, Rudolf – SVĚTNIČKA, František: *Schematismus velkostatků v Čechách*. Praha, Mars 1933, s. 211 a 304.

58 Ve věci Heinricha Clam-Martiniče viz např. *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 64, dopis ministerstva zahraničních věcí rakouskému vyslanectví v Praze z 25.4.1922; v záležitosti Ottokara Czernina viz *NA*, f. 705, k. 334, dopis ministerstva zahraničních věcí Státnímu pozemkovému úřadu z 2.2.1923.

59 *NA*, f. 705, k. 334, dopis vyslance Ferdinanda Marka československému ministerstvu zahraničních věcí z 18.1.1923. V případě Vinoře hrály roli ještě zájmy armády, která na jeho úkor hodlala rozšířit letiště Kbely.

Prahy byly reformou zpravidla silně redukovány.⁶⁰ Tvrdý postup vůči oběma představitelům „starého režimu“ tak neměl jen politické příčiny.

Snaha Rakouska neeskalovat spor o pozemkovou reformu měla své důvody. Vláda ve Vídni se na počátku dvacátých let snažila o dobré vztahy s Prahou, která měla zájem na existenci Rakouska jako státu a ostře se stavěla proti eventuálnímu připojení této země k Německu. Příkladila se proto v říjnu 1922 o schválení Protokolů o sanaci Rakouska (takzvaných ženevských protokolů), na jejichž základě Rakousko získalo významnou zahraniční finanční pomoc, která zabránila státnímu bankrotu.⁶¹ Schopnost Vídně účinně intervenovat ve prospěch rakouských velkostatkářů byla nepřímou úměrná stupni její závislosti na Československu a vítězných mocnostech. Rakouské ministerstvo zahraničí na jaře 1922 souhlasilo s Markovým názorem, že není pravděpodobný společný postup zainteresovaných cizích vlád vůči pražské vládě. Je faktem, že například Britové postupovali (s výjimkou statků s více vlastníky s různým občanstvím) separátně.⁶² Ačkoli by tak bylo teoreticky možné získat na Prahu účinnější páku, nejevila rakouská vláda o dohodu s dalšími postiženými státy zájem, protože se obávala, aby tím nepoškodila rakousko-československé vztahy.⁶³ V září 1922 pak Marek sdělil jednomu ze zainteresovaných advokátů, že rakouská vláda nevyhoví jeho žádosti o zřízení smíšeného československo-rakouského soudu, protože „nebyla recipročně zavedena válečná opatření a nařízení

60 Příkladem může být schwarzenberský velkostatek Jinonice, který byl zcela vyvlastněn (SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, f. Schwarzenberské ústřední ředitelství, k. 40, zápis SPÚ z 26.6.1930).

61 Viz BERGER, Peter – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: Der Beitrag der Tschechoslowakischen Republik zur Sanierung der österreichischen Finanzen 1919–1938. In: TEICHOVÁ, Alice – MATIS, Herbert (ed.): *Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938: Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit*. Wien – Köln/R. – Weimar, Böhlau 1996, s. 169–210. Československo se na pomoci Rakousku podílelo pětinou z 520 milionů zlatých korun tzv. sanační půjčky poskytnuté na uhrazení rozpočtových schodků, které by vznikly od ujednání protokolů do roku 1924, a třetinou ze 130 milionů zlatých korun povolených Rakousku na splacení záloh půjček, které mu již dříve poskytly vlády Velké Británie, Francie, Itálie a Československa. (Tisk 3939: Poslanecká sněmovna Národního shromáždění Republiky československé, Zpráva rozpočtového výboru k vládnímu návrhu zákona (tisk 3921), jímž se ministr financí zmocňuje, aby převzal záruky za sanační půjčky rakouské dle ženevských protokolů ze dne 4. října 1922. In: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. Národní shromáždění Republiky československé 1920–1925, Tisky, 13.12.1922 [cit. 2019-11-12]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3939_00.htm; viz též NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období. In: *Slezský sborník*, roč. 91, č. 1–2 (1993), s. 24–29.)

62 Výjimku představoval např. velkostatek Želiezovce, kde byla mezi vlastníky s různým občanstvím i britská státní příslušnice (viz *The National Archives* (Londýn), f. Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office correspondence 1920 onwards, sign. FO 470/12, Czechoslovakia: Annual report, 1920–1935, č. 128, s. 32 n., dopis britského vyslance v Československu Charlese Dodda ministru zahraničí Austinu Chamberlainovi, Annual Report 1926, 25.4.1927).

63 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 61, dopis Spolkového ministerstva zahraničí vyslanci Ferdinandu Markovi z 31.5.1922.

pro přechod“ na mírový stav.⁶⁴ Tento názor zastávala i Praha.

Velkostatkáři rakouské státní příslušnosti mezitím začali na rakouskou vládu vyvíjet stále větší tlak ve snaze domoci se účinné ochrany svých zájmů. V dubnu 1922 se na půdě Svazu československých velkostatkářů konalo jednání všech zahraničních vlastníků. Názory na další postup se sice velmi lišily, povedlo se však zvolit zástupce vlastníků každé dotčené státní příslušnosti, kteří měli převzít koordinační roli. Mluvčím rakouských velkostatkářů byl zvolen výše zmíněný Albrecht hrabě Zedwitz.⁶⁵

Zedwitz a další vlastníci byli – ne bez důvodu – přesvědčeni, že se s Rakušany přes Benešova opakovaná ujištění o opaku (například z ledna 1922)⁶⁶ nezachází stejně jako s příslušníky vítězných a neutrálních států. Na počátku roku 1923 toto téma nadnesla i rakouská diplomacie.⁶⁷ Její stanovisko se pak na jaře toho roku dále vyostřilo v důsledku návštěvy delegace rakouských velkostatkářů u spolkového kancléře Ignaze Seipela ve Vídni.

Jednání podstatně přispělo k vyjasnění vzájemných stanovisek. Seipel, který byl od dubna 1923 přímým nadřízeným ministra zahraničních věcí,⁶⁸ vysvětlil důvody, proč se Rakousko staví proti zřízení smíšeného soudu. Za nejpádňější z argumentů, které delegaci předložil, lze považovat právní názor rakouské vlády, že pozemková reforma není válečným opatřením, a nevztahuje se proto na ni článek 267 Saintgermainské mírové smlouvy. Přesto

Portrét Karla Adolfa, X. knížete Auerperga (1915–2006). Tento příslušník starší knížecí větve rodu v českých zemích byl dědicem velkostatku Vlašim (foto Státní oblastní archiv v Praze, fond Velkostatek Vlašim, nezpracovaný dodatek)

64 Tamtéž, dopis vyslance Ferdinanda Marka úředníku Loewenfeldovi z 20.9.1922.

65 Tamtéž, dopis Ferdinanda Marka Spolkovému ministerstvu zahraničí ze 4.5.1922.

66 Tamtéž, dopis Ferdinanda Marka Spolkovému ministerstvu zahraničí z 5.1.1922.

67 AMZV ČR, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 505, dopis vyslance Ferdinanda Marka československému ministerstvu zahraničních věcí z 5.1.1923.

68 Samostatné Spolkové ministerstvo zahraničí (*Bundesministerium des Äusseres*) bylo 9. dubna 1923 zrušeno a začleněno do Úřadu spolkového kancléře (*Bundeskanzleramt*). Ministrem zahraničí zůstal až do listopadu 1924 Alfred Grünberger. (Viz AGSTNER, Rudolf: *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes*, sv. 1: 1918–1938. Zentrale, Gesandtschaften und Konsulate. Wien, LIT Verlag 2015, s. 31.)

bylo se Seipelem dohodnuto, že Vídeň Praze zašle novou nótu a pak opět zváží předložení otázky pozemkové reformy mezinárodním soudům.⁶⁹

Ve smyslu této dohody odevzdalo na konci května 1923 rakouské vyslanectví Černínskému paláci diplomatickou nótu, v níž si opět stěžovalo, že s rakouskými občany se při pozemkové reformě zachází hůře než s příslušníky jiných, zejména dohodových států. Požadovalo plné odškodnění za vyvlastněný majetek a hrozilo, že pokud nebude tato podmínka splněna, rakouská strana zváží možnost předat záležitost blíže neupřesněnému mezinárodnímu soudu.⁷⁰

Rakouská nóta vyvolala v Praze značnou nelibost. Ministr Edvard Beneš nařídil, aby odpověď byla koncipována „rozhodným způsobem“⁷¹ a stanovisko vídeňské vlády ostře odmítnuto. Neobvyklá byla už skutečnost, že československá odpověď byla oproti dosavadním zvyklostem odevzdána v českém jazyce, a nikoli německy nebo francouzsky. Černínský palác tvrdil, že pozemková reforma je „věc ryze vnitřní“, a na rakouské intervence proto Praha dosud údajně odpovídala nikoli z povinnosti, ale „z benevolence a z přátelské ochoty“. Odmítl tvrzení, že by se s Rakušany nakládalo jinak než s československými občany, nevyjádřil se ovšem, zda se příslušníkům států Dohody dostalo nějakých výhod.⁷²

Briskní odmítnutí intervence přimělo Vídeň k ústupu. Rakouské vyslanectví se v následujících letech opět omezovalo jen na zásahy ve prospěch jednotlivých postižených vlastníků. Důvody této zdrženlivosti byly právní i politické. Stranou pozornosti Prahy například nezůstal takzvaný znovuosidlovací zákon (*Wiederbesiedlungsgesetz*), schválený rakouskou Národní radou 31. května 1919.⁷³ Zákon umožňoval vyvlastnění pozemkového majetku za účelem oživení selských hospodářství zaniklých po 1. lednu 1870. Vídeňská centrála sice zákon v instrukci vyslanci Markovi omlouvala jako „bezprostřední následek převratu“, přiznávala však, že umožňuje vyvlastnit půdu i cizincům.⁷⁴ Politické důvody snad spočívaly v kontroverzi mezi Prahou a Vídní, která podle názoru československých úřadů tolerovala exilovou sudetoněmeckou iredentu. V květnu 1923 proto žádal československý vyslanec ve Vídni Kamil Krofta, aby rakouská vláda „zabránila štvání německých nacionalistických kruhů proti ČSR“.⁷⁵

69 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 61, Gedächtnis-Skizze, 7.5.1923.

70 *AMZV ČR*, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 505, rakouská diplomatická nóta, předaná prostřednictvím vyslance Ferdinanda Marka ministerstvu zahraničních věcí, 29.5.1923.

71 *Tamtéž*, poznámka na okraji spisu.

72 *AMZV ČR*, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 505, odpověď ministerstva zahraničních věcí na nótu rakouského vyslanectví v Praze, 11.6.1923.

73 Gesetz vom 31. Mai 1919 über die Wiederbesiedlung gelegter Bauerngüter und Häusleranwesen (*Wiederbesiedlungsgesetz*). In: ALEX: Historische Rechts- und Gesetzestexte [online]. © 2011 Österreichische Nationalbibliothek [cit. 12-11-2019]. Dostupné z: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=sgb&datum=1919&page=815&size=45>.

74 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 64, dopis Úřadu spolkového kancléře, zahraničních věcí (*Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten*) vyslanci Ferdinandu Markovi z 23.2.1925.

75 Citováno podle: DEJMEK, Jindřich: Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922–1925): Ke Kroftově vyslanecké misi ve Vídni v první polovině

Slabost rakouské diplomacie

V následujících několika letech se problematika pozemkové reformy řešila zejména v souvislosti s jednotlivými případy. Rakouské vyslanectví čas od času intervenovalo ve prospěch konkrétního vlastníka, československá strana poskytovala drobné ústupky.⁷⁶ K určitému pohybu došlo až ve druhé polovině dvacátých let. Na schůzi Zájmového uskupení zainteresovaných velkostatkářů rakouské státní příslušnosti v Československu (*Interessengemeinschaft der in der Tschechoslowakei begüterten Grossgrundbesitzer österreichischer Staatsangehörigkeit*) v listopadu 1926 vysvětlil postoj své vlády zde přítomný vedoucí oddělení mezinárodního práva v úřadu rakouského spolkového kancléře Markus Leitmaier.⁷⁷ Prohlásil sice, že vyvlastnění pozemkového majetku je v rozporu s článkem 202 Saintgermainské mírové smlouvy,⁷⁸ jinak byl ale ve svých vyjádřeních velmi střízlivý. Trval na starším Seipelově tvrzení, že pozemková reforma nespadá pod článek 267 mírové smlouvy, a vysvětlil, že zřízení smíšeného soudu si Vídeň zatím nepřejí, protože v takovém případě by pak mohli Rakousko žalovat například „početní českoslovenští podomní obchodníci v Rakousku“.⁷⁹ Uzavíral, že se rakouská vláda tudíž nemůže opřít o mírovou smlouvu a vychází jen ze všeobecného mezinárodního práva. „Přece ale není nesporná zásada mezinárodního práva ... že se majetek cizince smí vyvlastnit jen za přiměřenou náhradu,“ připouštěl přitom. V této souvislosti výslovně zmínil znovuosidlovací zákon, na jehož základě byly v Rakousku cizincům vyvlastněny zhruba tři tisíce hektarů půdy, za niž „získali jen odškodnění ... které neodpovídá její skutečné hodnotě“.⁸⁰

Vídeňská vláda tak v danou chvíli připouštěla jedinou možnost soudního řešení sporu, a to na základě nově uzavřené rakousko-československé arbitrážní smlouvy

dvacátých let. In: *Moderní dějiny: Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Praha, Historický ústav AV ČR 1993, s. 121–165 (zde s. 143).

76 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 62, dopis předsedy SPÚ Karla Viškovského rakouskému vyslanci Ferdinandu Markovi z 25.4.1925. V tomto případě šlo o majetek Adalberta Zedwitze, část velkostatku byla po intervenci vyslanectví propuštěna ze zaboru.

77 Blíže k jeho osobě viz AGSTNER, R.: *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes*, sv. 1, s. 37.

78 Doslovné znění článku 202: „Předcházející ustanovení nemohou žádným způsobem míti vliv na zástavy a hypotéky, ve prospěch mocností spojených a sdružených nebo ve prospěch jejich příslušníků, řádně zřízené bývalou vládou rakouskou nebo příslušníky bývalého císařství rakouského na statcích a důchodech jim náležejících, ve všech případech, kde byly tyto zástavy a hypotéky zřízeny dříve, než nastal válečný stav mezi Rakousko-Uherskem a tou neb onou z vlád, jež má na nich zájem, leda by touto smlouvou nebo smlouvami a úmluvami doplňujícími bylo o těchto zástavách nebo hypotékách výslovně ustanoveno něco jiného.“ (Saintgermainská mírová smlouva (velká). In: Wikisource.org [online]. [Cit. 2019-11-12.] Dostupné z: [https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainská_mírová_smlouva_\(velká\)](https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainská_mírová_smlouva_(velká)).)

79 Detaily nejsou v dokumentu upřesněny, jejich vyjasnění by přesahovalo rámec této studie.

80 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 63, Verhandlungsbericht über die am 27. November 1926 in Prag stattgefundenen Versammlung der Interessengemeinschaft.

z 5. března 1925.⁸¹ Ve skutečnosti ale Rakousko dávalo přednost smírnému řešení kauz souvisejících s pozemkovou reformou v Československu. Ostatně ministr zahraničí Edvard Beneš u příležitosti uzavření arbitrážní smlouvy přislíbil tehdejšímu spolkovému kancléři Rudolfu Ramekovi (1924–1926), že existuje „dostatek prostoru pro jistou vstřícnost a tato vstřícnost bude určitě ráda prokázána ve vztahu k rakouským státním příslušníkům“. Vyslanec Ferdinand Marek mu měl předkládat jednotlivé sporné případy.⁸²

I když se v budoucnosti šlo touto cestou, jak ji naznačil Beneš, nezavrhl rakouská vláda v komunikaci s postiženými velkostatkáři zcela ani možnost mezinárodní arbitráže. Po jednání s Markusem Leitmaierem v Praze se velkostatkáři rakouské státní příslušnosti obrátili přímo na Ignaze Seipela, který se v říjnu 1926 opět ujal úřadu spolkového kancléře. Vlastníci byli velmi nespokojeni a hrozili, že když je vláda nechala na holičkách, obrátí se s žádostí o pomoc na rakouské sociální demokraty. Seipel poté – snad i z tohoto důvodu – naznačil ochotu zasadit se energičtěji za zájmy stěžovatelů. Nevyloučil přitom, že rakouská strana bude postupovat podle arbitrážní smlouvy a sporné záležitosti spojené s pozemkovou reformou předloží stálé smírčí komisi, jejíž ustavení smlouva předpokládala.⁸³ O jednání se však indiskrecí dozvěděl československý tisk a následně *Národní listy* otiskly článek s varovným názvem „Rakouský kancléř chce se vměšovat do našich poměrů!“.⁸⁴ Vídeň v této situaci neměla zájem na eskalaci sporu. Jak ostatně Seipel velkostatkáře upozornil, přednost měly obchodní zájmy rakouských firem.⁸⁵

Rakouská vláda se nakonec neodhodlala jít s Prahou kvůli pozemkové reformě do otevřeného střetu. Důvody objasnil generální tajemník pro zahraniční záležitosti Úřadu spolkového kancléře Franz Peter⁸⁶ vyslanci Markovi. Zopakoval, že svolání smíšeného soudu dle Saintgermainské smlouvy není namístě, protože „podle našeho

81 Smírčí a rozhodčí smlouva mezi republikou Československou a republikou Rakouskou ze dne 5. 3. 1923, částka 83, č. 177. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1925*. Praha, Státní tiskárna v Praze 1926, s. 745–751.

82 KOCH, Klaus – RASCHER, Walter – SUPPAN, Arnold (ed.): *Aussenpolitische Dokumente der Republik Österreich*, sv. 5: *Unter der Finanzkontrolle des Völkerbundes*. Wien – München. Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg 2002, s. 493–499, dokument 826 – Besprechung Bundeskanzler Ramek mit tschechoslowakischem Aussenminister Beneš.

83 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 63, interní memorandum Felixe Orsiniho-Rosenberga z 11.1.1927.

84 Rakouský kancléř chce se vměšovat do našich poměrů! In: *Národní listy*, večerní vydání (7.2.1927), s. 1.

85 Tamtéž.

86 Franz Peter (do roku 1919 rytíř von Thyllnreuth) byl do roku 1918 velmi úspěšným rakousko-uherským konzulárním úředníkem, před rozpadem monarchie stál v čele 7. departamentu (mezinárodní a státní právo) c. a k. ministerstva zahraničních věcí. Po vzniku Rakouské republiky jeho kariéra pokračovala: v roce 1923 přešel z právního odboru Spolkového ministerstva zahraničních věcí do jeho politické sekce, od roku 1926 až do svého penzionování v roce 1936 byl generálním sekretářem pro zahraniční záležitosti a vedoucím 3. (později 4.) sekce. (ŽUPANIČ, Jan – HORČIČKA, Václav – KRÁLOVÁ, Hana: *Na rozcestí: Rakousko-uherská zahraniční služba v posledních letech existence monarchie*. Praha, Agentura Pankrác 2009, s. 163 n.)

názoru není neprůstředná argumentace článku 267 mírové smlouvy ve vztahu k provádění pozemkové reformy na statcích rakouských státních příslušníků“. Odůvodnil to mimo jiné tím, že se zákony o provedení pozemkové reformy vztahovaly jak na cizince, tak na československé občany. O aplikaci arbitrážní smlouvy z roku 1926 se Peter nezmínil, a byla tak zřejmě ze hry.⁸⁷

Rakouské vyslanectví se tedy omezilo na intervence v zájmu jednotlivých velkostatkářů. Vyjednávání přitom nebyla vůbec snadná. Podívejme se ve stručnosti obšírněji alespoň na jeden názorný případ. Nezletilý Georg hrabě Kuenburg, držitel velkostatku Mladá Vožice na pomezí jižních a středních Čech, „zaměstnával“ ministerstva zahraničí obou států, Státní pozemkový úřad a další instituce několik let. Se zhruba třemi tisíci sedmi sty hektary převážně lesní půdy držel velkostatek spíše menšího rozsahu. Poloha zboží ve vnitrozemí byla výhodou, protože stát zde o lesy nejevil tak velký zájem jako v pohraničí. Zajímal se naopak o zemědělskou půdu, která měla utišit hlad bezzemků a velmi drobných vlastníků po půdě. Tento zájem zásadně ovlivnil průběh reformy i v Mladé Vožici.

Přestože Marek na československém ministerstvu zahraničí upozornil, že případ sleduje s rodinou spřízněný spolkový kancléř Rudolf Ramek, zůstaly Kuenburgovi po několika vlnách vyvlastnění jen 253 hektary zemědělské půdy, což bylo patnáct procent její původní rozlohy. Tvrdost reformy na zemědělské půdě podtrhoval fakt, že mu za ztracené pozemky byla přiznána jen velmi nízká náhrada. Vyslanec proto požadoval její zvýšení a zastavení dalšího vyvlastňování.⁸⁸

Reformu na zemědělské půdě se ale Markovi zvrátit nepodařilo. Pozornost tedy zaměřil na půdu lesní. Zde byl podstatně úspěšnější. Z původních téměř devatenácti set hektarů lesa a jiné nezemědělské půdy musel Kuenburg odstoupit jen sto

Karl Josef, V. kníže Trauttmansdorff (1897–1976) s trofejí. Tento aristokrat byl druhým největším rakouským pozemkovým vlastníkem v českých zemích (foto Státní oblastní archiv v Plzni, fond Rodinný archiv Trauttmansdorffů)

87 *ÖStA, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 63, dopis generálního tajemníka Úřadu spolkového kancléře Franze Petera vyslanci Ferdinandu Markovi z 9.12.1929.*

88 *AMZV ČR, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 507, verbální nota vyslance Ferdinanda Marka československému ministerstvu zahraničních věcí z 30.8.1925.*

sedmdesát hektarů lesa a další, spíše drobné pozemky o rozloze zhruba stovky hektarů.⁸⁹ Je však otázka, zda šlo o vyslancovu zásluhu, protože – jak již bylo uvedeno – i v jiných případech býval československý stát v otázce lesního majetku podstatně velkorysejší než ve vztahu k zemědělské půdě.⁹⁰ Ostatně ve vlekokoucím se sporu o výši náhrady Kuenbergovi přinesly Markovy intervence jen velmi málo výsledků.⁹¹ Vyslanec poté požadoval jako kompenzaci alespoň úlevu na daních. Nešlo o nic mimořádného, podle vyjádření Státního pozemkového úřadu pro ministerstvo zahraničí bylo vlastníkům běžně sdělováno, „že jim na přejímací ceně (tj. náhradě – pozn. autora) nemůžeme vypomoci, že však jim můžeme vymoci, že by se jim povinnosti, které mají vůči ministerstvu financí, mohly ulehčiti“.⁹² Markova výzva Černínskému paláci, aby ve prospěch Kuenburga intervenoval na ministerstvu financí, však zůstala oslyšena. Vyslancova žádost ovšem také přišla ve velmi nevhodnou dobu, kdy československo-rakouské vztahy byly zatíženy sporem o německo-rakouskou celní unii.⁹³

Kuenburgův případ je svědectvím o slabosti Rakouska. Jak si vyslanec Marek v září 1929 stěžoval v interním přípisu: „Panu dr. Kroftovi (šéfovi prezidia ministerstva zahraničí – pozn. autora) jsem neskrýval svou rozmrzelost nad tím, že jsem ani přes opakované a naléhavé intervence nebyl v této záležitosti schopen ničeho dosáhnout a že je to bídná odměna za mou ‘loajalitu’, stále chválenou z české strany,

89 ÖStA, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 63, dopis vyslance Ferdinanda Marka ministru zahraničí Edvardu Benešovi z 6.2.1929.

90 Například Jan Nepomuk Schwarzenberg (československý a švýcarský občan) udržel podle generální dohody s SPÚ z roku 1930 z původních celkem 176 tisíc hektarů půdy (z toho 110 tisíc hektarů tvořily lesy) zhruba 49 tisíc hektarů půdy (z toho 2500 hektarů půdy zemědělské). (SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, f. Schwarzenberské ústřední ředitelství, k. 40, zápis z jednání SPÚ 26.6.1930.) Rozsah zachráněného pozemkového majetku se později zvýšil na 60 500 hektarů.

91 Za pozemky, za které náhrada dosud nebyla stanovena (689 ha), SPÚ nabídl pouhých 922 tisíc korun. Po intervenci vyslance sumu zvýšil na jeden milion. (AMZV ČR, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 507, dopis kurátora nezletilého majitele ministerstvu financí z 2.10.1931.)

92 *Tamtéž*, k. 507, interní přípis československého vyslance ve Vídni Karla Hally z 30.10.1931.

93 Ministr Beneš údajně k žádosti poznamenal: „Nevím, nechce se mi právě teď nějak zvlášť jim vyhovovat.“ (Citováno *tamtéž*.) Ministerstvo financí však již jednou snížilo Kuenburgovi dávku z majetku a z přírůstku na majetku (*tamtéž*, dopis ministerstva financí ministerstvu zahraničních věcí z 8.1.1930). Jednání o celní unii mezi oběma zeměmi, zveřejněná v březnu 1931, vyvolala ostré odmítavou reakci velmocí i Československa. Pod zahraničním tlakem Rakousko 11. července 1931 oznámilo konec projektu. V září 1931 pak rozhodl Stálý soudní dvůr mezinárodní spravedlnosti, že celní unie není v souladu se ženevskými protokoly z roku 1922, které zdůrazňovaly hospodářskou nezávislost Rakouska. (Viz STEININGER, Rolf: „...Der Angelegenheit ein paneuropäisches Mäntelchen umhängen...“: Das deutsch-österreichische Zollunionsprojekt von 1931. In: GEHLER, Michael (ed.): *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*. Stuttgart, Franz Steiner 1996, s. 441–480.)

že se zdá, že je možné něčeho dosáhnout, jen když se hrozí a české (*sic*) vládě se vytvářejí nepříjemnosti, když se běhá ke smířčímu soudu atd.“⁹⁴

Je přitom třeba konstatovat, že vyslanec nebyl daleko od pravdy. Samo československé ministerstvo zahraničí totiž v interním materiálu konstatovalo, že se vstřícnost v oblasti daňové prokazovala hlavně vůči občanům těch států, „kde byly podány žaloby (u smíš[eného] roz[h[odčího] soudu: něm[ECKO]-maďarského)“.⁹⁵ Rakouské vyslanectví v Praze v této souvislosti samo narazilo na diametrální rozdíly v přístupu československých úřadů vůči různým větvím rodu Fürstenbergů. Zatímco říšskoněmecký občan Max Egon kníže zu Fürstenberg získal při započtení slev na dlužných daních náhradu za půdu odstoupenou československému státu na obrovském velkostatku Křivoklát⁹⁶ ve výši čtyři až čtyři a půl tisíce korun za hektar, jeho vzdálený příbuzný, rakouský občan Eduard

Erbrakouského knížecího rodu Winischgrätzů (autor Michal Fiala)

Egon lantkrabě zu Fürstenberg na velkostatku Vyšné na Vitorazsku se musel spokojit jen s náhradou tisíc korun za hektar.⁹⁷ Max Egon zu Fürstenberg přitom získal více než třetinovou slevu na dávce z majetku.⁹⁸ Určitou roli při výpočtu náhrady nicméně sehrál fakt, že se kníže Fürstenberg rozhodl nabídnout dobrovolně celý velkostatek státu, načež ministr Beneš rakouské občany prostřednictvím vyslance Marka vyzval, aby jeho příkladu následovali.⁹⁹

94 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 63, interní přípis vyslance Ferdinanda Marka z 16.9.1929.

95 *AMZV ČR*, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 507, interní přípis československého vyslance ve Vídni Karla Hally z 30.10.1931.

96 Velkostatek Křivoklát měl rozlohu zhruba 40 tisíc hektarů, z toho 32 tisíc hektarů tvořily lesy. Součástí velkostatku byl původně též zámek Lány (Lana), který byl od roku 1921 letním sídlem prezidenta republiky. (*PAAA*, f. Gesandtschaft Prag, k. 101, Liste der durch Bodenreform betroffenen reichsdeutschen Grossgrundbesitzer in der Tschechoslowakei, nedatováno.)

97 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 64, interní memorandum Felixe Orsiniho-Rosenberga z 26.5.1930. Viz též *NA*, f. 705, k. 333, Protokol o sjednání dohody o přejímací ceně (Vyšné), 16.10.1930. Velkostatek měl původně rozsah zhruba 2800 hektarů.

98 Ze zhruba 63 milionů korun byly slevy 22 miliony (*AMZV ČR*, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 510, Memorandum o pozemkové reformě na majetku německých státních příslušníků, 8.2.1938; memorandum vypracovalo ministerstvo zemědělství).

99 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 64, dopis vyslance Ferdinanda Marka přednostovi sekce zahraničních věcí Úřadu spolkového kancléře Schüllerovi z 26.5.1930.

Rakouští velkostatkáři tak mezi cizinci patřili k těm, kteří z pozemkové reformy vyšli nejvíce poškozeni. Nešlo přitom v první řadě o rozsah odstoupené půdy (její podíl na původně drženém pozemkovém vlastnictví), ale o finanční aranžmá vyvlastnění. Podle evidence československých úřadů bylo do konce roku 1929 vyřešeno dohodou (leckdy ovšem uzavíranou pod tlakem) mezi Státním pozemkovým úřadem a rakouskými vlastníky velkostatků šestnáct případů, které reprezentovaly zhruba čtyřicet procent pozemkového vlastnictví rakouských velkostatkářů v Československu. Průměrná náhrada za vyvlastněnou půdu dosáhla osmnácti set korun za hektar, což byla zhruba polovina tehdejší tržní ceny.¹⁰⁰ Reformou postižení velkostatkáři československé státní příslušnosti přitom dosahovali zhruba stejné výše náhrady.¹⁰¹ Podobně úřady postupovaly i vůči občanům neutrálních států. Například Švýcaři bratři Geymüllerové obdrželi necelých šestnáct set korun za hektar.¹⁰² Stejně jako v případě knížete Fürstenberga ale získali významnou úlevu na dlužných daních.¹⁰³ Slevy na daních pak hrály značnou roli jako neoficiální součást náhrady také u příslušníků dohodových států. Podle údajů svazu německých velkostatkářů získal britský občan Lothar hrabě Blücher von Wahlstatt za hektar vyvlastněné půdy na velkostatku Bravantice-Raduň ve Slezsku (o výměře téměř čtyři tisíce čtyři sta hektarů)¹⁰⁴ zhruba čtyři tisíce osm set korun.¹⁰⁵

Rakušané oproti tomu získávali jen spíše drobná zvýhodnění. Například nezletilý kníže Karl Auersperg, vlastník velkostatku Vlašim o rozloze zhruba dva tisíce sto hektarů, mohl prodat státem požadovaných téměř osm set hektarů lesa z volné ruky za takzvanou přidělovou cenu (tedy za cenu, kterou Státnímu pozemkovému úřadu platili přidělci), jež byla o něco vyšší než náhradová cena, kterou Státní pozemkový úřad běžně platil za vyvlastněnou půdu.¹⁰⁶ Karl Josef Trauttmansdorff, druhý nejvýznamnější rakouský velkostatkář v Československu, získal jen nepatrnou

Marek Benešovi tvrdil, že se velkostatkáři snadno nevzdají majetku drženého po staletí, a proto je třeba hledat jinou cestu. Interně ovšem připouštěl, že by někteří prodat mohli.

100 Velkostatkáři ovšem často tvrdili, že tržní ceny jsou ještě vyšší (AMZV ČR, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 507, úřední záznam ministerstva financí z 21.12.1929).

101 Největší československý velkostatkář, kníže Jan Nepomuk Schwarzenberg dosáhl v průměru 1600 korun za hektar (SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, f. Vnucená správa schwarzenberského majetku, k. 1, Bodenreform auf dem Fürst zu Schwarzenberg'schen Besitz: Verstaatlichung – Flächen und Übernahmepresse, 14.12.1940).

102 NA, f. 705, k. 1507, Dohoda o přejímání ceně, 29.1.1932.

103 Z téměř pěti milionů korun jim byly dlužné daně a dávky v roce 1936 sníženy na dva miliony korun (SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, f. Velkostatek Kamenice nad Lipou, k. Dodatky, Berní správa v Kamenici nad Lipou, Ředitelství velkostatku bratří Geymüllerů, 23.4.1937).

104 *Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken in Mähren und Schlesien*. Brno, Verlag und Druck von Georg Karafiat 1912, s. 196.

105 *ÖStA*, AdR/Auswärtiges, f. Gesandtschaft Prag, k. 63, dopis úředníka Bruna Helbiga vyslanci Ferdinandu Markovi, předáno 15.11.1929.

106 AMZV ČR, VI. sekce – právní 1918–1945, k. 505, interní přípis československého vyslance ve Vídni Karla Hally z 13.5.1932.

slevu na dlužných daních.¹⁰⁷ Hraběti Johannu Hartigovi, držiteli velkostatku Mimoň o rozloze zhruba šest tisíc dvě stě hektarů, byly odpuštěny jen úroky z dlužných daní a dávek.¹⁰⁸

Závěrem

Pozemková reforma na statcích rakouských občanů měla, jak prokázala tato studie, potenciál negativně ovlivnit československo-rakouské vzájemné vztahy. Důvodů bylo více. Především Rakušané v Československu vlastnili poměrně velký pozemkový majetek, takže potenciální škody na něm nemohla rakouská vláda ignorovat. Majitelům hrozilo nejen podstatné zmenšení rozlohy velkostatků, ale i nezanedbatelná finanční újma. Státem vyplácená náhrada za ztracenou půdu nedosahovala tržní ceny a současně byly na velkostatky uvaleny citelné majetkové dávky. Závažnost problému z pohledu Vídně podtrhoval i fakt, že postižení velkostatkáři (většinou aristokratického původu) zde disponovali kontakty na vysoce postavené činitele, včetně spolkových kancléřů (například Ignaze Seipela či Rudolfa Rameka). Pokusy jejich zájmového sdružení dosáhnout podle vzoru říšskoněmeckých vlastníků internacionalizace kauzy, tedy jejího přenesení ke smíšenému rozhodčímu soudu, však nakonec nebyly úspěšné. Problematika pozemkové reformy totiž byla přes svou nespornou závažnost přece jen vedlejší záležitostí. V centru zájmu vlád ve Vídni i v Praze totiž ležely především obrovské hospodářské, obchodní a finanční problémy Rakouska, které bylo odkázáno na pomoc vítězných mocností. Československo přitom sehrálo v sanaci rakouské ekonomiky značnou roli a bylo pro Rakušany i klíčovým obchodním partnerem. Navíc si sama Vídeň připouštěla, že námitky rakouských velkostatkářů vůči reformě nejsou z právního hlediska nezpochybnitelné. Rakouská diplomacie se tak v zásadě vyhýbala střetu s Prahou kvůli pozemkové reformě a snažila se její průběh ovlivnit smírnými prostředky. Jak ale tato studie prokázala, vstřícné vystupování Vídně nepřineslo postiženým velkostatkářům hmatatelné výhody. Ve srovnání s ostatními zahraničními velkostatkáři v meziválečném Československu byly zejména náhrady a daňové úlevy rakouských občanů za vlastněný majetek nižší než v případě příslušníků jiných zainteresovaných států.

Studie byla zpracována s podporou Grantové agentury ČR v rámci projektu č. 17-07730S „Pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků“.

107 *ÖStA, AdR/Auswärtiges*, f. Gesandtschaft Prag, k. 65, dopis vyslance Ferdinanda Marka sekci zahraničních věcí Úřadu spolkového kancléře z 20.2.1932. Marek argumentoval, že Trauttmansdorff je vysoce zadlužen. Z původně vyměřených 23 milionů korun na dávku z majetku a přírůstku na majetku mu byl sleven pouhý jeden milion korun. Trauttmansdorff byl reformou silně postižen i jinak, z původních zhruba sedmnácti tisíc hektarů půdy mu zůstalo jen šest tisíc.

108 *Tamtéž*, k. 65, memorandum advokáta hraběte Johanna Hartiga z 19.3.1932.